

**GİRİT'TE YETİM OLMAK:
MUHTARİYET İDARESİ VE AKRABA MECLİSLERİ
(1898-1913)**

Pınar ŞENİŞİK*

ÖZ

Bu makale, Girit'te muhtariyet döneminde Müslüman cemaatin sosyo-ekonomik hayatında İslam vakıflarının oynadığı rolü analiz etmek amacıyla Girit vakıflarının dönüşümünü inceler. Bu çalışma, Girit'teki İslam vakıflarıyla ilgili oldukça zengin arşiv belgelerine sahip olan Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'ndeki kapsamlı çalışmaya dayanmaktadır. Bu çalışmanın esas amacı, bu belgeleri yakından inceleyerek, Müslüman yetimler, akraba meclisleri ve yetimlerin mallarının idaresine odaklanmaktır. Muhtariyet idaresi kurulduktan hemen sonra yönetici elitler hem bazı kanunlar ve düzenlemeleri yürürlüğe koyarak, hem de eytam sandıklarının yerine akraba meclisleri ve yetimlerin vasilerini görevlendirerek İslam vakıflarını merkezileştirmeye karar vermiştir. Bu bağlamda, bu çalışmanın iddiası, vakıfların Girit'teki varlığının adadaki iç dinamikleri yeniden şekillendirdiği ve buna ilaveten 1923 yılına kadar Giritli Müslümanların kimliklerini ve bireysel tecrübelerini yeniden kurguladığıdır.

Anahtar Kelimeler: Girit, vakıf, muhtariyet idaresi, yetim

**BEING AN ORPHAN IN CRETE:
AUTONOMOUS ADMINISTRATION AND FAMILY COUNCILS
(1898-1913)**

ABSTRACT

This article examines the transformation of the Cretan *waqfs* in autonomous Crete in order to analyze the role played by the Muslim pious foundations in the socio-economic life of the Muslim community. The paper is based upon extensive work in the Ottoman Bank Archives and Research Centre which constitutes a rich collection of archival documents concerning the Muslim pious foundations of Crete. By taking a close look at these documents, the main objective of this study is to focus on the Muslim orphans, family councils, and the supervision of orphan properties. Immediately after the establishment of the autonomous regime, the ruling elites decided to centralize the administration of Muslim pious foundations by implementing certain rules and regulations as well as by replacing Orphan Banks with family councils and orphans' supervisors. Within this context, it is the contention of this paper that the survival of the pious foundations in Crete reshaped the internal dynamics of the island as well as reconstructed the Cretan Muslims' identities and their personal experiences until 1923.

Keywords: Crete, pious foundation, autonomous administration, orphan

* Yrd. Doç. Dr., Doğu Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, psenisik@dogus.edu.tr

Giriş

Lozan Konferansı'nda 30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ve Protokol, Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfusla Türkiye'de yaşayan Rum Ortodoks nüfusun mübadelesini şart koşuyordu. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi yalnızca insanların göçü açısından değil, aynı zamanda yüzlerce yıllık kültürel birikimin mübadelesi açısından da önemlidir. Bu kapsamda, Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfusun vakıf, cemaat, mahkeme ve benzeri kurumlarına ait on binlerce belgeden oluşan arşivleri mübadillerle birlikte Türkiye'ye getirildi. Atina'da bulunan Karma Mübadele Komisyonu Yunanistan'da mübadele kapsamına giren tüm bölgelerden Müslümanlara ait resmi kayıtları toplayarak inceledi ve tasfiye işlemlerinde bu kayıtları esas aldı. Bu arşiv Selanik, Girit, Kavala, Vodina, Kesriye ve Adalar gibi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden alınan kayıtlardan oluşuyordu. Yunanistan'da mübadeleye tabi Müslümanlara ait hayrat, evkaf, eytam, mektepler, şer'i mahkemeler ve müftüliklere ait defterler ve belgeler Karma Komisyon'un Atina'da aldığı karar gereği, Yunanistan'ın karma nüfusa sahip bölgelerinde bulunan tali komisyonlara teslim edildi. Bu komisyonların yaptığı incelemelerden sonra bu kayıtların tümü Selanik'e gönderildi ve sonrasında da bu kayıtlar İstanbul'a getirilerek Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün İstanbul temsilciliğine verildi. Önce çeşitli resmi kurumların depolarına konulan bu arşiv, daha sonra Nuruosmaniye Camii'nin avlusundaki Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye Dairesi'nin altında bulunan bir depoya yerleştirildi. 1980'li yılların başında Sirkeci'de bulunan Vakıflara ait Kültür ve Arşiv Daire Başkanlığı depolarına taşınan arşiv, 2008 yılında Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesi içine alındı.¹

Mübadele kapsamında Türkiye'ye getirilen, Girit Müslüman cemaatinin Evkaf İdaresi, Eytam ve Maarif sandıklarına ait belgelerden oluşan arşiv, 2005 yılında Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi tarafından ihaleyle satın alınmıştır. Binlerce belgeden oluşan Girit Müslüman cemaatine ait bu arşivde, 19. yüzyılın ikinci yarısından Türk-Yunan nüfus mübadelesinin yapıldığı 1923 yılına kadarki dönemde Evkaf İdaresi'ne ait kayıtlar, Evkaf ve Eytam Meclisleri kararları, vakıfların gelir-gider hesapları, yevmiye cetvelleri, Müslüman cemaate ait okullarda öğretmenlerin aldıkları maaşlar, bu okullarda okutulan dersler ve vakıf çalışanlarına ödenen maaşlarla ilgili belgeler ve çeşitli defterler bulunmaktadır. Arşiv kronolojik olarak oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamakla beraber bu makalenin yoğunlaştığı dönem aralığı, 1897'de muhtariyet idaresi ilan edilen Girit'te, uygulamanın başladığı 1898 yılından adanın Yunanistan tarafından işgal edildiği 1913 yılına kadarki süreçtir.

Bu makale, muhtariyet döneminde adanın geçirdiği siyasi ve sosyo-ekonomik dönüşüm ekseninde Giritli Müslümanların ekonomik, toplumsal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynayan İslam vakıflarının geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşüm çerçevesinde de Giritli Müslüman yetimlerin ve yetimlere ait malların korunmasında ne tür pratiklerin uygulandığını incelemeyi hedeflemektedir. Girit'te muhtariyet idaresi tesis edildikten sonra Müslüman cemaatin yeni koşullara uyum sağlamasında İslam vakıflarının varlığı ve gelişimi en önemli faktörlerden biri

¹ Nükhet Adıyeye, Nuri Adıyeye, "Mübadele Sırasında Göç Eden Makedonya ve Selanik Arşivleri", https://www.academia.edu/1569194/Mubadele_Sirasinda_Goc_Eden_Makedonya_ve_Selanik_Arsivleri.

olmuştur. 1898 yılında Osmanlı askerleri ve memurları adadan çekilince yerel cemaate muazzam bir taşınmaz vakıf malı bırakılmıştır. Muhtariyet döneminden önce olduğu gibi, muhtariyet döneminde ve sonrasında İslam vakıflarının sahip olduğu camiler, medreseler, imaretler, çeşmeler, sebiller, ağaçlar ve tarlalardan oluşan bu geniş vakıf malları Giritlilerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında merkezi bir yere sahip olmaya devam etmiştir.²

Son yıllarda Osmanlı tarihyazımında sıradan insanların tarihlerine yönelik yapılan çalışmalarda çocuklar ve yetimler önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda, Osmanlı tarihçileri çocukları ve yetimleri tarihsel aktörler olarak ele almış ve 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında meydana gelen dönüşümler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin çocuklara ve yetimlere yönelik politikalarını irdelemişlerdir.³ Yetimleri inceleyen bazı tarihçiler sosyal tarih perspektifinden şer'iyye sicillerine dayalı çalışmalar üretmişlerdir. Özellikle Doğu Akdeniz, Filistin ve Hayfa gibi coğrafyaların 19. yüzyıl boyunca geçirdiği dönüşümü inceleyen bazı tarihçiler yetimleri aile tarihi kapsamında ele alırken, diğerleri yetimlere yönelik müstakil çalışmalar yapmışlardır.⁴

Vakıfların İdaresinde Yapılan Reformlar

Bilim insanları vakıfların İslam toplumlarındaki merkezi rolü yani dinî uygulamalar, sosyal etkileşim, kültürel aktarım, siyasi meşruiyet, ekonomik sistem ve şehirlerin ve köylerin fiziki yapılarındaki etkisi konusunda hemfikirdir.⁵ Osmanlı tarihyazımında vakıf kurumuna yönelik çalışmalar siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel tarihin önemli konularından biri olmuştur. Yapıları gereği vakıflar dinsel inanışların sonucu olan öncelikle dinsel eylemlerdir. Ancak hayata geçirilmeleri bakımından ekonomik kısıtlamaların biçimlendirdiği yasal kuruluşlardır. Ayrıca farklı kültürel ortamlarda siyasal ve toplumsal hedeflere ulaşmak için meşruiyet kazanma ve itibar elde etme yolu olarak da kullanılmışlardır.⁶ Osmanlı Devleti'ndeki vakıfları siyasi yönüyle inceleyen çalışmalar, vakıf ve devlet arasındaki ilişkiye odaklanır. Bu bağlamda, kamu vakıflarının yardımseverlik ya da birtakım sosyal hizmetlerin sağlanması yönündeki işlevlerinin yanı sıra, sultanların hayırseverliğinin ve cömertliğinin bir göstergesi olarak halk nezdinde sultanların

² Elektra Kostopoulou, "The Muslim Millet of Autonomous Crete: An Exploration into its Origins and Implications", İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009, s. 104.

³ Haşim Şahin, Nurdan Şafak (der.), *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, İstanbul: Dem Yayınları, 2012; Nazan Maksudyan, *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2014; Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler, 1850-1900*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998; Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul, Bordo, 2000; Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (der.), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul: Umut Kâğıtçılık, 2003.

⁴ Mahmut Yazbak, "Muslim Orphans and the Shari'a in Ottoman Palestine According to Sijill Records", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 44, Sayı 2 (2001), s. 123-140; Beshara Doumani (der.), *Family History in the Middle East: Households, Property, and Gender*, Albany: State University of New York Press, 2003; Iris Agmon, *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, New York: Syracuse University Press, 2006.

⁵ Amy Singer, *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik* (çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

⁶ Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti* (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 31-32.

itibarını ve meşruiyetini arttırıcı ve destekleyici siyasi bir işlevi olduğu iddia edilir.⁷ Şüphesiz ki, vakıflar iyilikseverlik mekanizmaları olmanın yanı sıra emlak, finans ve iş gücü alanlarının tamamlayıcı aktörleri olarak değerlendirilebilir. Örneğin birçok esnaf, dükkânlarını vakıftan kiralayabiliyor ve vakıflar aynı zamanda birçok insana iş imkânı sağlıyordu.⁸ Ayrıca Osmanlı tarihyazımında vakıf kurumunu ekonomik yönüyle ele alan çalışmalar vakıfların eğitim, sağlık hizmetleri, dinî hizmetler gibi kamu ve mahalli hizmetlerin yürütülmesindeki rolü üzerinde durmuşlardır. Bu minvalde, vakıflar mülkiyetin gelişimi ve dönüşümü perspektifinden de incelenmiştir.⁹

Vakıfların toplumsal işlevlerini varlıklı kesimlerin yoksullara ve muhtaçlara karşı ahlaki sorumluluk anlayışının bir yansıması olarak değerlendiren bazı tarihçiler vakıflara sosyal devlet ve “refah devleti” sistemlerine benzer bir fonksiyon yüklemişlerdir.¹⁰ Buna ilaveten, şehirlerin inşası, şehrin fiziki yapısının belirlenmesi, şehirlerde geniş bir yere sahip olan kamusal alanların inşasında vakıflar önemli rol oynuyordu. Camiler, medreseler, türbeler, külliyeler ve imarethaneler vakıflarca inşa edilip destekleniyordu.¹¹ Bunların yanı sıra, bu kuruluşlara gelir getiren pazar alanları, han, hamam gibi gerekli altyapıların inşası da vakıflarca gerçekleştiriliyor ve bu mekânlar şehir merkezlerinin gelişimine önemli katkıda bulunuyorlardı.¹² Kültürel tarih açısından vakıfları inceleyen çalışmalar ise, vakıf kurucuları ve özellikle kadın vakıf kurucuları üzerine odaklanmışlardır.¹³

19. yüzyılda Osmanlı devlet sisteminin ve bürokrasinin merkezileştirilmesi amacıyla çeşitli reformlar yapıldı. Bu reformlarla birlikte daha önce yerel düzeyde yürütülen faaliyetlerin önemli bir kısmı merkezde toplandı. Bu bağlamda, nezaretler kuruldu ve merkezi idare her alanda görünür oldu. Bu merkezileşme çabası, Osmanlı vakıflarının idaresinde de görülmüş ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Ortadoğu ve Balkanlar'da yeni devletlerin ortaya çıkmasından sonra da devam etmiştir. 19. yüzyılda ve özellikle Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) Tanzimat dönemini (1839-1876) başlatan reformlarından sonra, sultanın kendi gücü giderek pekişmiş ve otorite İstanbul'da ve sultanın şahsında yeniden merkezileşmiştir.¹⁴ 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağv edilmesi, bütün Yeniçeri vakıf varlıklarının nezaret altında birleştirilmesini ve nezaretin otoritesinin daha genişleyerek, darüssaade ağası, sadrazam, şeyhülislam ve İstanbul kadılarının denetimi altındakileri de içerecek şekilde hanedan vakıflarını kapsamasını mümkün

⁷ Tefvik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul: Kitabevi, 2006, s. 1; Mine Ener, *Managing Egypt's Poor and the Politics of Benevolence*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

⁸ Singer, *İyilik Yap Denize At*, s. 138.

⁹ Güran, a.g.e., s. 3.

¹⁰ A.g.e., s. 2.

¹¹ Singer, *İyilik Yap Denize At*, s. 126; Güran, a.g.e., s. 2; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Dair Araştırmalar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 1-2 (1962), s. 239-296.

¹² Güran, a.g.e., s. 3.

¹³ A.g.e., s. 3; Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik*.

¹⁴ John Robert Barnes, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Leiden-E.J.: Brill, 1986, s. 72-74; Mehmet İpşirli, “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, *Sultan II. Mahmud ve Reform Seminerleri*, İstanbul, 1990.

kılmıştır. Osmanlıların vakıf yönetiminde yaptıkları ilk kurumsal yeniliklerden biri, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıdır.¹⁵

Osmanlı Devleti'nde yetimlerle ilgili meselelere İstanbul Kadılığı'na bağlı olarak kurulan BAP mahkemeleri bakmaktaydı. Terekelerin daha iyi tespiti ve yetimlere ait malların iyi bir şekilde muhafazası amacıyla 31 Aralık 1851 tarihinde Emval-i Eytam Nezareti kurulmuş ve nizamname yayınlanmıştır. Aynı nizamnameyle eytam sandıklarının kurulması kararlaştırılmış ve bununla ilgili olarak da ayrı bir nizamname düzenlenmiştir.¹⁶ 31 Aralık 1851 tarihli nizamnameden terekelerin Emval-i Eytam Nezareti tarafından yakından takip edilerek yetimlerin haklarının kaybolmasına engel olunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu nezaretten sonra kurulan eytam sandıklarının idaresiyle ilgili esaslar ayrı bir nizamnameyle düzenlenmiştir. Bu nizamnamede, terekenin tespitinin ne şekilde yapılacağı anlatılmış ve her bölgede eytam müdürü adıyla bir memurun seçilmesi hükme bağlanmıştır. Nizamnamenin eklerinde her kaza merkezinde bir sandık oluşturulması istenmekte, sandıkların idare ve işleyişiyle ilgili hususlar açıklanmaktadır. Bu sandıklarda her yetimin malının ayrı ayrı muhafaza edilerek işletildiği ve muhasebesinin de ayrı olarak tutulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, eytam sandıklarının çıkış noktası vefat eden ebeveynlerden yetimlere intikal eden malların yetim rüştu yaşına, yani hukuki olarak malları üzerinde tasarruf etme ehliyetine sahip olduğu yaşa gelinceye kadar, doğru bir şekilde korunmasıdır. Bu kurum, Osmanlı toplumunda önceleri ferdi olarak uygulama alanı bulmuş, sonraları kurumsal bir hüviyet kazanarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren devlet eliyle yönetilen önemli bir kurum hâline gelmiştir.¹⁷

Vakıfların merkezileşmesiyle birlikte, geleneksel sosyal yardım ve hizmet kurumlarının işlevlerinde bazı önemli değişikliklerin olduğu ileri sürülmüştür. Bu çerçevede, daha önceleri vakıflar ve imaretler gibi geleneksel kurumların yerine getirdiği sosyal yardım işlevlerinin, zamanla merkezî devlet aygıtının görevleri arasında yer almaya başladığı öne sürülür.¹⁸ Bu perspektiften, Osmanlı tarih yazımında bazı tarihçiler II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerindeki reformları, sosyal devlet ve yeni bir yönetim tarzının oluşumuyla ilişkileri açısından ele almanın mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir. Bir başka deyişle, Tanzimat modernleşmesi süresince sosyal yardım alanındaki en önemli unsurlardan biri olan vakıflar bünyesinde işleyen geleneksel sosyal sistemin çözüldüğü iddia edilir.¹⁹ Merkezileşme sürecinde vakıf gelirleri maliye hazinesi içinde eritilmiş ve bu kurumların kaynakları kısıtlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde ise, muhtacın maaşı, atıyye-i seniyye ve sadaka-i seniyye tertipleri ve belediye gelirlerinden yoksullara maaş bağlanması gibi uygulamaların ortaya çıktığı görülmektedir. Nadir

¹⁵ Singer, *İyilik Yap Denize At*, s. 253-254; Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, İstanbul: Kitabevi, 2006.

¹⁶ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14 (2006), s. 110; Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması" içinde Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (der.), a.g.e, s. 59-86.

¹⁷ Özcan, a.g.m., s. 106

¹⁸ Agmon, a.g.e., s. 150.

¹⁹ Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, No. 92 (2002), ss. 7-33; Agmon, a.g.e., s. 147-150.

Özbek bu uygulamaların, Osmanlı toplumunda şekillenen “seküler” sosyal yardım araçlarının en çarpıcı örnekleri olduğunu belirtir. Dolayısıyla, II. Abdülhamid döneminde sultanın şahsını ön plana çıkarmak ve iktidarın meşruiyetini güçlendirmek kaygısının sosyal yardım sistemi açısından çok önemli unsurlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde, II. Abdülhamid’in yoksulların ve zarurete düşenlerin yegâne koruyucusu olarak ön planda olduğu görülmektedir.²⁰

Girit Evkaf ve Eytam İdaresi

19. yüzyılda Girit’te İslam vakıflarına yönelik uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer bölgelerindeki pratiklerinden çok farklı değildi. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, Girit’teki İslam vakıflarının 1923 yılında yapılan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’ne kadar Girit’te varlıklarını sürdüren Müslüman cemaatin en önemli maddi ve manevi dayanaklarından biri olmaya devam etmesidir. II. Mahmud tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin kuruluşuyla başlayan ve Tanzimat reformlarıyla devam eden düzenlemeler sürecinde, Osmanlı merkezi Girit vakıflarını kontrol altına almaya çalıştı. Ancak bu faaliyetlerin Girit’te çok başarılı olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Dahası, muhtariyetin ilan edilmesinden sonra yerel cemaate devredilen çeşitli vakıflar çok geniş bir kolektif mülkiyet alanı teşkil ediyordu. Adada muhtariyet idaresi kurulduktan ve ada 1913 yılında Yunanistan’la birleştikten sonra da Giritli Müslümanlar bu vakıflar aracılığıyla ideolojik, ekonomik ve siyasi olarak Osmanlı merkeziyle bağlarını devam ettirmişti.²¹ Girit’in Yunanistan’la birleşmesinden sonra Cemaat-i İslamiye İdaresi, Müslüman cemaatin en önemli dayanak noktalarından biri olmuştur.²² Bu nedenle, Girit’teki İslam vakıflarının sosyo-ekonomik ve kültürel işlevlerini 1923 yılına kadar devam ettirdiklerini söylemek mümkündür.

19. yüzyılın ikinci yarısında *Dimoyerandiya*²³ ve Evkaf ve Eytam İdaresi Osmanlı Girit’inde yaşayan yerel halkın refahı için temel unsurlar olmuştur. *Dimoyerandiya* Hıristiyanlardan sorumluyken, Evkaf ve Eytam İdaresi Müslüman cemaati gözetiyordu.²⁴ Bir başka deyişle, Evkaf ve Eytam İdaresi Girit’in muhtaç durumdaki Müslümanlarına yardım etmek ve onların geçimini sağlamakla mükellefti. Girit Evkaf ve Eytam İdaresi’ni imparatorluğun diğer vilayetlerindeki Evkaf ve Eytam İdareleri’nden ayıran en önemli özelliği, işletim tarzı ve idari yapılanmasıdır. Girit’in özerk bir yapıya kavuşmasından sonra adada Eytam ve

²⁰ Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları, 1839-1918”, *Toplum ve Bilim*, Kış (1999/2000), s. 111-132; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

²¹ Kostopoulou, a.g.t., s. 105. Elektra Kostopoulou, “The Art of Being Replaced: The Last of the Cretan Muslims Between the Empire and the Nation-State”, içinde Jorgen Nielsen (der.), *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space*, Leiden: Brill, 2012, s. 129-146.

²² Cemaat-i İslamiye İdaresi için bkz. Melike Kara, *Girit Kandiyeli’de Müslüman Cemaati, 1913-1923*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006; Ayşe Nükhet Adıyeke, “Yunanistan Sınırları İçinde Bir Azınlık Örgütlenmesi: Cemaat-i İslamiyeler”,

http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/1.ciltsayi2/c1_s2_nukhet_adiyeke.pdf

²³ İhtiyar Meclisleri’dir. Kandiyeli, Hanya ve Resmo’da kurulmuştur.

²⁴ Ayrıntılar için bkz. Pınar Şenişik, *The Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*, London, New York: I.B. Tauris, 2011, s. 70-71. Ayrıca Girit’teki *dimoyerandiya*’larla ilgili olarak bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2006, s. 199-214.

Evkaf İdaresi kuruldu. Bu idare çerçevesinde, Girit merkez olmak üzere bağlı sancaklarda birer yetim idaresi ve sandık kurulmuştur. Başlangıçta İstanbul merkezdekine benzer idari teşkilatlanma söz konusu iken, 1888 yılından itibaren teşkilat yapısı ve sandıkların işletim tarzı değiştirilmiştir. Yapılan değişikliğe göre, Girit ve bağlı (Kandiye, Resmo, Hanya ve Laşit) yetim sandıklarının defterleri birleştirilmiştir.²⁵

Girit Evkaf ve Eytam İdaresi Giritli Müslümanların belirli dini ihtiyaçlarına yanıt veriyordu. Cami, mevlevihane, dergâh gibi evkafça idare edilen Müslümanlara ait ibadet yerlerinin bakım ve onarımı, halıların, hasırların, yağ lambalarının, mumların ve diğer benzeri malzemelerin parasının ödenmesi, buralarda çalışan memurların atanması ve maaşlarının ödenmesi Evkaf ve Eytam İdaresi'nin önemli faaliyetleri arasındaydı. Arşiv belgelerinden Müslüman ahalinin borç almak için sık sık Evkaf ve Eytam İdaresi'ne başvurduğu da anlaşılıyor. Giritliler belirli mal ve mülkleri ipotek yoluyla, uygun kişileri kefil olarak göstererek ve faiz ödeme koşullarını kabul ederek borç isteyebiliyorlardı. Giritli Müslüman ve Hıristiyanlar müzayedede yoluyla dükkân, ev, çiftlik ve tarla gibi taşınmaz malları Evkaf ve Eytam İdaresi'nden kiralayabiliyor ya da satın alabiliyorlardı. Bu mülklerin kira ve satışından elde edilen para, vakıf gelirlerinin ana kaynaklarından biriydi.²⁶

Evkaf ve Eytam İdaresi yetim kalan çocukların korunması ve onlara miras kalan malların idare edilmesiyle de ilgilenmekteydi. Reşit olmayan yetimlerin taşınabilir ve taşınamaz mallarının korunması, mirasın paylaşılması, yetimlere vasi tayin edilmesi, vasilerin görevden alınması, yetimlerin mallarının satılması veya kiraya verilmesi, yetimlere nafaka verilmesi, temel ihtiyaçlarının karşılanması, Ramazan erzakının, giyecek, yakacak, tedavi ve seyahat harcamalarının karşılanması bu meclisin önemli yardım faaliyetleri arasındaydı.²⁷

Muhtariyet İdaresi ve Girit Müslüman Cemaati

1897 yılında patlak veren isyanı takip eden süreçte Girit'te muhtariyet ilan edildi. 26 Aralık 1897'de ilan edilen muhtariyet esaslarına göre Girit, Osmanlı egemenliği altında kalmak şartıyla, Avrupa devletlerinin onayıyla seçilecek bir Hıristiyan vali tarafından yönetilecekti. 15 Kasım 1898'de tüm Osmanlı askerleri adadan geri çekildi. İstanbul'daki Avrupalı temsilciler, 30 Kasım 1898'de Prens Yeorgios'un Avrupa devletlerinin yüksek komiseri olarak Girit'e tayin edilmiş olduğunu resmen Babiâli'ye bildirdiler. 9 Aralık 1898'de Prens Yeorgios, Suda Körfezi'ne vardı. Hükümet konağında Fransız amirali adanın kontrolünü resmen Prens Yeorgios'a verdi. Osmanlı hükümdarlığının Girit'teki son sembolü olan Osmanlı sancağı yalnızca Suda'da bulunan kalede bırakıldı. 24 Ocak 1899'da, 138 Hıristiyan ve 50 Müslüman'dan oluşan yeni bir Girit Meclisi seçildi. 19 Nisan 1899'da ise 114 maddeden oluşan Girit Kanun-ı Esasisi ilân edildi.²⁸ Kanun-ı Esasi'nin ilk maddesinde Girit'in tam muhtar bir hükümet olduğu belirtiliyordu. Böylece Girit, Osmanlı egemenliğinde kalmak şartıyla geçici bir dönem için Avrupa devletlerinin denetimi altında tutulup Prens Yeorgios tarafından yönetilecekti. Yerel

²⁵ Çanlı, a.g.m., s. 77.

²⁶ Şenışık, a.g.e., s. 71.

²⁷ A.g.e., s. 72.

²⁸ A.g.e., s. 229.

halk ise karma yerel meclis tarafından temsil edilecekti. Fakat yerel meclise verilmiş bulunan yasama yetkisinin yerine getirilebilmesi için yüksek komiser Yeorgios'un onayı gerekiyordu.²⁹

Adada muhtariyet idaresi kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki idari, yargı ve yürütme yetkisi fiilen sona ermiştir. Fakat hukuki ve siyasi alanlarda yeni düzenlemeler taahhüt eden Girit Kanun-ı Esasisi, iki dini toplumdaki müteşekkil olan yerel bir yönetim ve liman kentlerinde yerel bir Müslüman eliten oluşmasına yol açtı. Muhtariyet "yerel halk" ve ortak bir "yerel kültür" adına ilan edildiği için, eşitlik ilkesinin güvence altına alınması çok büyük bir önem taşıyordu.³⁰ Zira Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde "Giritliler hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kanun karşısında eşit olup aynı haklara sahiptirler." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Böylece bu maddeyle, eşitlik ilkesi güvence altına alınmıştır.³¹

Ancak burada unutulmaması gereken nokta, bu eşitlik ilkesinin pratikte tam olarak uygulanamamış olmasıdır. Zira Girit'in Müslüman ve Hıristiyan ahalisi arasında nüfus açısından önemli farklılıklar bulunuyordu. Diğer bir deyişle, muhtariyetin teorik mahiyeti olan "eşitlik ilkesi", adada yaşayan Müslüman nüfusun oranıyla doğrudan ilişkili olduğu için Müslüman nüfusun azalması nedeniyle bu ilke pratikte hiçbir zaman uygulanamadı.³² 1897 yılındaki nüfus oranlarına bakıldığında, adanın toplam nüfusunun 300.000 olduğu bazı kaynaklarca belirtilmektedir. Bu toplam nüfusta, Hıristiyanlar 230.000, Müslümanlar ise 70.000'dir. 1900 yılındaki nüfus sayımında Müslümanların nüfusu 33.496, 1908'de ise Müslüman nüfus 37.000'dir. 1911 yılına gelindiğinde adanın 336.151 olan toplam nüfusunun 307.812'si Hıristiyanlardan, 27.852'si ise Müslümanlardan oluşuyordu.³³

İncelenen dönemde, Girit'teki nüfus dinamikleri açısından üzerinde durulması gereken önemli bir husus da, iç ve dış göçlerdir. Birçok Giritli Müslüman'ın adayı terk ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli vilayetlerine göç ettiği bilinmektedir. Adadaki nüfus dinamiklerinin yanı sıra, mülkiyet ilişkilerini de etkileyen bir diğer faktör ise, Giritli Müslümanların 1896 yılından itibaren artık kendileri için güvenli olmayan kırsal bölgelerden şehirlere göç etmesidir. Bu iç göç sonucunda, adanın dört önemli şehir merkezinde (Hanya, Resmo, Kandiye, Yerapetre) Müslüman nüfusta önemli bir artış meydana gelmiştir.³⁴ Şehirlere göç eden Müslümanlar tüm varlıklarını terk ettikleri bölgelerde bırakmışlardır. Bu noktada, 1897 sonrası dönemde adanın büyük şehirlerinde hayli kentleşmiş bir Müslüman cemaatin oluştuğunu söylemek mümkündür.³⁵

Muhtariyet döneminde eşitlik ilkesinin pratikte tam olarak uygulanmadığını dil ve yargı örnekleri de bize iyi bir şekilde göstermektedir. Kanun-i Esasi'de adanın resmî dilinin Yunanca olduğu belirtilmişti. Bu durum, Hıristiyanlar gibi Yunanistan'da eğitim görmemiş ve dolayısıyla iyi Yunanca bilmeyen Müslümanların ikinci sınıf vatandaş olmalarına neden oldu. Müslüman halkın çoğu

²⁹ Ayşe Nükhet Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: TTK Basımevi, 2000, s. 212.

³⁰ Kostopoulou, a.g.t., s. 331.

³¹ Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 212.

³² Kostopoulou, a.g.t., s. 326.

³³ Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 267.

³⁴ Şenişik, a.g.e., s. 137.

³⁵ Kostopoulou, a.g.t., s. 116.

gündelik yaşamında Girit Yunancası konuşmasına rağmen, Giritli Müslümanlardan neredeyse hiç kimse Yunanca olarak yüksek öğrenim görmüyordu. Böylece Girit'te muhtariyet idaresinin tesisiyle, muhtariyetten önce varolan Osmanlı yönetici elitinin yerini Atina Üniversitesi'nde hukuk, edebiyat, tarih, arkeoloji öğrenimi görmüş olan Giritli Hıristiyanlar almaya başladı. Öte yandan, 1897 yılından sonraki gelişmeler Girit Müslüman cemaati için önemli imkânlar da yarattı. Muhtariyet öncesinde Osmanlı merkezi tarafından Girit'e tayin edilen idari memurların yerini muhtariyet kapsamında yerel cemaat temsilcileri aldı. Bir başka deyişle, muhtariyet döneminde Giritli Müslümanlar Girit bürokrasisi ve hükümetinde yüksek makamlara geçtiler.³⁶

Yargıya baktığımızda ise, yeni Girit adliye nizamnamesine göre sulh, bidayet ve istinaf mahkemelerinde Giritli Müslümanların dil ve eğitim eksiliğinden dolayı görev yapmasının neredeyse imkânsız olduğunu görüyoruz.³⁷ 23 Mart 1900'de Müslüman cemaate yönelik şer'i mahkemeler nizamnamesi "Girit Ahali-i İslamiyesi Nizamname-i Hususisi" yayımlandı.³⁸ Bu nizamnamede, şer'i mahkemelerin örgütlenmesi, çalışmaları ve hukuk mahkemeleriyle olan ilişkilerine dair esaslar belirlendi. 119 maddeden oluşan bu nizamnamenin önemli bir bölümü, vesayet ve dini kurumların yönetiminden sorumlu olan ihtiyar meclislerinin oluşturulması ve çalışmasıyla ilgiliydi. Bu nizamnameye göre, Hanya, Kandiye ve Resmo şehirlerinde birer şer'i mahkeme kurulup bunlardan Hanya mahkemesi Hanya ve İsfakiye sancaklarını, Kandiye mahkemesi Kandiye ve Laşid sancaklarını ve Resmo mahkemesi de Resmo sancağını kapsıyordu. Kadıların yetki sınırları evlenme, boşanma, miras paylaşımı, nafaka, velayet, vesayet ve vakıf işleriydi. Bu nizamnameyle, Müslüman cemaate ait olan cami, okul gibi yerlerin yönetimi şer'i mahkemelerin yetki alanı içinde görev yapacak olan İhtiyar Meclisleri'ne devredildi. İhtiyar Meclisleri bir müdür, sandık emini ve reis sıfatıyla kadıdan, sekiz üye ve sekiz üye mülazımlarından oluşmaktaydı. Bu meclisler dinî kurumların yönetimiyle, yetimlerin mallarının idaresi ve bunlara ait gelir ve harcamaları düzenleyecekti. Genellikle müftülük ve kadılık işleri çift maaş alan bir müftü tarafından üstleniliyordu.³⁹

Girit'te muhtariyet idaresi kurulduktan hemen sonra yeni yönetim yerel vakıf mallarının büyük miktarda olduğunu ve büyük ölçüde merkezi bürokratik denetimden yoksun olduğunu fark etti. Bu nedenle, 1899 yılından sonra vakıf mallarının yönetiminin merkezileştirilmesine karar verildi. Yetimlerle ilgili hususta, Eytam İdaresi'nin yerine akraba meclisleri ve yetimin vasisi görevlendirildi.⁴⁰ Girit'te Müslüman yetimleri koruma görevi muhtariyet idaresince yasal vasilere tevdi edildi. Vasiler İhtiyar Meclisi'nin doğrudan yönetimi altında oldukları gibi, akraba meclislerince alınan kararların İhtiyar Meclisi tarafından onaylanması gerekmektedir. Dolayısıyla, anne veya babanın vefatıyla başlayan ve yetimlerin rüştlarini ispat edip, hukuki olarak kendi işlerinden sorumlu olmasıyla biten sürecin her bir noktasına Nezaret-i Emval-i Eytam-ı İslam müdahale edebiliyordu. Arşiv belgeleri incelendiğinde, yetimlerle ilgili çok sayıda belge bulunduğu görülür.

³⁶ A.g.t., s. 329.

³⁷ A.g.t., s. 331.

³⁸ *Girit Ahali-i İslamiyesi Nizamname-i Hususi*, Hanya, 1900.

³⁹ Adıyke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 262.

⁴⁰ Kostopoulou, a.g.t., s. 373.

Yetimlerle ilgili bu belgelerin büyük bir bölümü akraba meclislerinin oluşturulması, yetimlere vasi tayini, yetimlere ebeveynlerinden intikal eden menkul ve gayrimenkul malların idaresi, bu malların kiraya verilmesi veya satılması, yetimlere ait paranın işletilmesi, yetimler rüşt yaşına geldiğinde yetimlere ait olan malların idaresinin kendilerine verilmesi ve yetimlere nafaka tayini hakkındadır.

Akraba Meclislerinin Yapısı ve Yükümlülükleri

Bilindiği üzere vasi, vesayet kelimesinden gelmektedir. “Ölen birinin vasiyetle ilgili işlerini düzenlemeye ve mallarını idare etmeye vekil tayin ettiği kişi” veya “bir yetimin veya malını idare edemeyecek durumda olan bir kişinin malını idare eden kişi” anlamındadır.⁴¹ Yetim rüşt yaşına gelinceye kadar yetimin yeme içme, giyinme, barınma masrafları kendi mallarından karşılanmakta, rüştüne erdiğinde ise kalan malları yetime teslim edilmekteydi. Ancak bu zaman zarfında, malların değer kaybı ve erimesi söz konusu olduğundan bunun önüne geçmek için yetimlere ait olan malların işletilmesi yönüne gidilmiştir.⁴² Bazı arşiv belgelerinde, gayrimenkul malların kiralandığını ve menkul malların da nakde dönüştürüldüğü görülmektedir. Bazı durumlarda, satış işlemleri sonrasında elde edilen meblağ Girit Bankası'na yatırılırken, kimi zaman da elde edilen para farklı bir şekilde değerlendiriliyordu. Her bir vasiye, yetime miras kalan mallara nezaret etme, güvenceye alma ve malları yönetme yetkisi verilmişti. Yetimlerin mallarıyla ilgili önemli işlemler akraba meclisinin izni olmadan gerçekleştirilemiyordu. Vasinin, yetimin lehine olacak her türlü işlemi geçerli sayılırken aleyhine olan tüm faaliyetlerinin engellenmesi yoluna gidilmiştir. Yetimler 21 yaşına geldiklerinde mallarını idare etme yetkisine sahip olmakta ve vasinin yetkileri hukuki olarak sona ermekteydi.⁴³

Akraba meclisleriyle ilgili belgeler incelendiğinde, akraba meclislerinin Emval-i Eytam-ı İslam nazırlarının daveti üzerine toplandıkları görülmektedir. Girit'te akraba meclisleri, yetimin akrabaları olan dört veya altı kişiden oluşuyordu. Diğer bir deyişle, akraba meclisleri yetimlerin anne ve baba tarafından akrabalarından oluşmakta, anne veya baba tarafından akrabaların olmadığı durumlarda ise yetimin yakınlarından veya tanıdıklarından bazı kişilerin akraba meclislerine davet edildiği anlaşılmaktadır. Akraba meclisi toplantıları Evkaf Dairesi'nde, Emval-i Eytam-ı İslam Nazırı'nın başkanlığında gerçekleştiriliyordu.

Akraba meclisi yetimler için vasiyi belirliyor ve İhtiyar Meclisi'ne durumu dilekçeyle bildiriyordu. Bir başka deyişle, akraba meclisi vasi olarak tayin edilecek kişiyi İhtiyar Meclisi'ne öneriyor ve İhtiyar Meclisi akraba meclisinin önerdiği vasinin tayinini onaylıyordu. Çocuklar anne tarafından yetim kalmışsa, babaları vasi olarak tayin ediliyordu. Çocuk baba tarafından yetimse, anne vasi olarak tayin

⁴¹ Haldun Eroğlu, “On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasi Tayini: Antalya Örneği”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Sayı. 50 (2007), s. 286.

⁴² Özcan, a.g.m., s. 107.

⁴³ Örneğin bkz. OBA, Girit Arşivleri, ACIEVO00585, 23 Mart 1324 (Dipnotlardaki tüm tarihler Rumî tarih olarak belirtilmiştir); OBA, ACREVO00112, 2 Eylül 1318; OBA, ACREVO00094, 28 Haziran 1319.

ediliyordu.⁴⁴ Ancak burada unutulmaması gereken nokta, yetimlerin annesi bir başka kişiyle evlenmişse vasi olarak tayin edilmesi hukuken mümkün değildi. Örneğin, 1900 yılına ait bir belgede, Kandiye sakinlerinden olup vefat eden Efendakizade Bahir Bey'in 17 yaşındaki Mehmed Ali, 15 yaşındaki Fatma Pembe ve 13 yaşındaki Nefer adlı yetimlerine vasi tayin etmek üzere Kandiye Evkaf Dairesi'nde toplanan akraba meclisinde, yetimlerin annelerinin hayatta olduğu belirtilmiştir. Ancak yetimlerin annesinin başka bir kişiyle evlenmiş olması nedeniyle, vasilik görevine tayininin hukuken uygun olmadığı ve bu nedenle, yetimlere Kandiye'de ikamet eden amcaları Efendakizade Nail Bey'in vasi olarak tayin edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵

Akraba meclisi toplantılarında sıklıkla yetimlerin bir erkek akrabasının vasi olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Belgeler incelendiğinde, yetimlerin amcası, dayısı, anne veya baba tarafından büyükbabalarının yetimlere vasi olarak tayin edildiği tespit edilmiştir.⁴⁶ Ayrıca anne tarafından akrabalarından yetimlerin büyükanneleri de vasi olarak tayin edilmekteydi.⁴⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi, yetimin yaşadığı bölgede birinci dereceden hiçbir akrabası bulunmuyorsa, bu durumda akraba meclisi, yetimin yaşadığı bölgedeki tanıdıklarından veya diğer yakınlarından oluşuyordu. Örneğin, Kenuryo kazası sakinlerinden olup vefat eden İsmail Halilaki'nin 18 yaşında Halime, 16 yaşında Gülbeste ve 15 yaşında Ali adlı yetimlerine vasi tayin etmek üzere akraba meclisi, Kandiye Emval-i Eytam-ı İslam Nazırı Derviş Ali Efendioğlu Hüseyin Bezmi'nin daveti üzerine Kandiye Evkaf Dairesi'nde toplanmıştır. Yetimlerin Kenuryo kazasında yaşayan hiçbir akrabası bulunmadığından akraba meclisi yetimlerin yakınları olan Mustafa Beraki, Ali Amaryalaki, Ali Halilaki ve Hacı Abdurrahman Bornizaki'den oluşmuş ve yetimlere Hasan Kostanaki'nin vasi olarak tayin edilmesine karar verilmiştir.⁴⁸

Vasi tayin edilen kişinin vasilik görevini kabul etmesi gerekmektedir. Vasi olarak tayin edilen bir kişi bu görevi kabul etmiyorsa, başka bir kişinin vasi olarak tayin edilmesi gerekiyordu. Öte yandan, tayin edilen vasiler herhangi bir nedenle üzerlerine düşen görevleri ifa etmezler ya da vasilik görevlerini istismar ederlerse, vasilik görevi sonlandırılarak yeni bir vasi tayin edilebiliyordu.⁴⁹ Buna ilaveten, vasilik görevi sona ermesi vasiinin ölmesi sonucunda veya vasisi olunan kişinin, kendi mallarını kontrol edip tasarruf edebilecek yaşa geldiğinde gerçekleşiyordu.⁵⁰

⁴⁴ Kostopoulou, a.g.t., s. 381. OBA, ACIEVO00321, 16 Teşrinievvel 1316; OBA, ACIEVO0255, 23 Eylül 1317; OBA, ACIEVO00495, 27 Eylül 1317; OBA, ACEIVO00144, 29 Eylül 1317; OBA, ACREVO00092, 5 Mayıs 1318; OBA, ACCEVO00834, 13 Nisan 1319.

⁴⁵ OBA, ACIEVO00064, 11 Ağustos 1317.

⁴⁶ OBA, ACIEVO00027, 5 Teşrinievvel 1316; OBA, ACIEVO00259, 3 Teşrinievvel 1317; OBA, ACIEVO00420, 8 Teşrinievvel 1317; OBA, ACIEVO00256, 1 Teşrinievvel 1317; OBA, ACIEVO00260, 6 Teşrinievvel 1317; OBA, ACIEVO00262, 8 Teşrinievvel 1317.

⁴⁷ Örneğin bkz. OBA, ACIEVO00254, 26 Eylül 1317.

⁴⁸ OBA, ACIEVO00599001, 12 Eylül 1317; OBA, ACIEVO00175, 18 Eylül 1317.

⁴⁹ Kenuryo kazası sakinlerden müteveffa Ali bin Mustafa Kazanaki'nin yetimleri Mazlum, Mustafa ve Hatice'ye amcaları Ali Kazanaki, 28 Ağustos 1318 tarihi ve 727 numaralı kararnameyle vasi olarak tayin edilmiştir. Ancak yetimlere emlak satın alınması için, yetimlere babalarından intikal eden bazı gayrimenkuller satılmış ve bu satıştan elde edilen miktar vasi tarafından saklanmış ve ayrıca 15 parça emlakten her birini çeşitli bahaneler göstererek satmaya yanaşmamıştır. Bu nedenle, Ali Kazanaki, Cemaat-i İslamiye'ye mahsus nizamnamenin 71. maddesine binaen vasilik görevinden azl edilmiştir. OBA, ACIEVO00301, 3 Mayıs 1319.

⁵⁰ Eroğlu, a.g.m., s. 286.

Vasilerin seçiminde, vasinin bu görevi yapmaya muktedir olmasına önem verildiği ve akraba meclisinde bulunan herkes tarafından vasilik görevine uygun olduğuna karar verildikten sonra bu meclisçe alınan kararın yazı bilenler tarafından imzalandığı anlaşılmaktadır. Vasi tayini esnasında dikkat edilen bir diğer husus ise, yetimlere anne veya babalarından miras kalan malların yetimlerin geçimi için en uygun şekilde değerlendirilmesidir. Yetimlere miras kalan malların ne şekilde değerlendirileceği konusunda da akraba meclisince vasiye izin verilmesi gerekiyordu. Ayrıca yetimlerin mallarından elde edilecek gelirlerle yetimlerin geçiminin sağlanması ve bu gelirlerin yetimlerin zaruri masraflarına harcanması için vasiye yetki verilmesi akraba meclisinin sorumlulukları arasındaydı. 1901 yılına ait bir belgede, Kandiye sakinlerinden olan ve 13 Mayıs 1901 tarihinde İstanbul'da vefat eden Efendakazade İbrahim Bey'in Mehmed Nail, Fazilet, Mustafa Sıtkı, Abdullah ve Nesibe adlı yetimlerine babalarından kalan mirasın düzenlenmesi amacıyla, akraba meclisi Kandiye Emval-i Eytam-ı İslam Nazırı Derviş Ali Efendioğlu Hüseyin Bezmi'nin daveti üzerine Kandiye Evkaf Dairesi'nde toplanmıştır. Bu toplantıda, yetimlerin anneleri Halime Hanım Bıçakçopola, yetimlerin vesayetini idare etmeye muktedir bulunduğu vasi olarak tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararda önemli görülen hususlardan biri, yetimlerin emlakinin hâsılatının yetimlerin iaşesi ve diğer zaruri masraflarına harcanması için vasileri olan Halime Hanım Bıçakçopola'ya izin verilmesine dair alınan karardır.⁵¹ Bir başka arşiv belgesinde ise, Kavurzade Aziz Bey'in yetimleri Nurettin ve Refik için Hanya Eytam Dairesi'nde toplanan akraba meclisi yetimlerin amcaları Kavurzade Ali Bey ve Kavurzade İbrahim Efendi ile anne tarafından akrabaları olan Hacı Hasanaki Ağa'dan oluşmaktadır. Yetimlerin Kale Kapı'da sahip oldukları bir dükkânın yıllık 23 Fransız lirası olan kira gelirinden yetimlerin giysileri, yeme-içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için yetimlerin vasisi olan büyükbabaları Mehmet Ağa'ya izin verilmesine dair karar akraba meclisinde alınmıştır.⁵²

Yetimlerin temel ve zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, yetimlere nafaka verilmesi ve eğitim masraflarının karşılanması amacıyla da akraba meclisleri toplanıyordu. Müteveffa Kefalyanaki Hüseyin Nazım Efendi'nin yetimleri Mehmed, Ahmed ve Pembe için Hanya Evkaf Dairesi'nde Meclis-i Mahsus Odası'nda akraba meclisi toplanmıştır. Akraba meclisince hazırlanan 19 Eylül 1909 tarihli ve 791 numaralı kararnameden, yetimlerin vasisi Kübra Hanım'ın, yetimlerden Mehmed Bey okula gitmek üzere Dersaadet'e gideceğinden Mehmed Bey'in öğrenim ücreti, diğer masrafları ve cep harçlığının tahsis edilmesini istediği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, yetimlere 200 frank nafaka verilmesi hususunda daha önce akraba meclisi tarafından verilmiş olan 14 Nisan 1906 tarihli kararın düzeltilmesi ve yetimlerden Girit'te kalacak olan Pembe Hanım ve Ahmet Bey'e onları idare edecek uygun ve yeterli miktarda bir nafakanın verilmesini istemiştir. Kübra Hanım'ın talebi, akraba meclisince uygun görülmüş ve Dersaadet'e gidecek olan Mehmed Bey'in nafaka gibi masraflardan hariç tutulması uygun bulunmuştur. Bu nedenle, Mehmed Bey'e birinci yıl öğrenim ücreti olarak 55 Osmanlı lirasının verilmesi ve daha sonra her yıl verilmesi gereken öğrenim ücretinin ve cep harçlığının karşılanması için aylık 5 adet

⁵¹ OBA, ACIEVO09517, 17 Eylül 1317.

⁵² OBA, AACEVO00821, 3 Teşrinievvel 1317.

sim Mecidiyenin verilmesine karar verilmiştir. Aynı toplantıda, Girit'te kalacak olan Ahmed Bey ve Pembe Hanım'a, Mehmed Bey'in Girit'ten ayrılmasından itibaren aylık 160 frank nafaka verilmesi ve onlara lazım olacak kömür ve yağın alınması için yetimlerin vasisi Kübra Hanım'a yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵³

Yetime tayin edilen vasinin vefat etmesi durumunda, yetime yeni bir vasi tayin edilebilmesi için akraba meclisinin yeniden toplanması gerekmektedir. Kandiye Nezaret-i Emval-i Eytam-ı İslam'a ait bir belgede, Menufaç kazasına bağlı Gurna köyü sakinlerinden olan Hasan Hocaki'nin yetimi Hüseyin'e daha önce vasi olarak tayin edilmiş olan amcası Halil Oğlaki'nin vefat etmesi üzerine yeniden toplanan akraba meclisinde, Gurna köyü sakinlerinden Hüseyin Fafolaki'nin vasi olarak tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁴

İncelenen kayıtlardan, İhtiyar Meclisi'nin tayin edilen vasiyi azl etme yetkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Menufaç kazası sakinlerinden müteveffa Mustafa Solaki ve kendisinden sonra vefat eden eşi Lakonopola Meryem'in yetimi olan Arap'a tayin edilen vasi Selim Çoraki, Kandiye İhtiyar Meclisi'nin 92 sayılı kararıyla vasilikten azl olunmuştur. Kandiye Emval-i Eytam-ı İslam Nazırı Derviş Ali Efendioğlu Hüseyin Bezmi, Kandiye Nezaret-i Emval-i Eytam-ı İslam tarafından azl edilen vasinin aleyhine açılan davanın takip edilmesi, yetimin haklarının korunması, alacaklarının tahsil edilmesi ve gerekli olduğu takdirde iyi bir avukatın tutulması için yeni bir vasinin tayin edilmesini ve tayin edilecek olan vasiye bu hususlarda yetki verilmesini önermiştir. Bunun sonucunda, azl edilen vasinin yerine Haydar Çoraki'nin vasi olarak tayin edilmesine ve belirtilen hususlarda kendisine yetki verilmesine akraba meclisince karar verilmiştir.⁵⁵

Tayin edilen vasiler yetimlerin malları üzerinde tasarruf hakkına sahipti. Vasiler yetimlere intikal eden malları kiraya verebilmekte ve satabilmekteydiler. Vasiler, gerekli olduğu takdirde, yetimlere anne veya babalarından intikal eden borçların ödenebilmesi için yetimlere miras kalan gayrimenkul emlakı satılabiliyor veya kiraya verebiliyorlardı. Ancak bu işlemler öncesinde, vasinin bu hususlarda hak ve yetkisi olduğuna dair akraba meclisince ortak karar alınması gerekiyordu. Örneğin, Süleyman Mavaraki'nin yetimleri Mustafa, Cemali ve Said için Hanya Eytam Dairesi'nde toplanan akraba meclisinde, yetimlere babalarından kalan ve Selene kasabasında bulunan gayrimenkul emlakın 17.500 kuruşa satılması ve Süleyman Mavaraki'nin Girit Bankası'na borçlu olduğu 121 adet Fransız lirasının ödenmesi için yetimlerin vasisi olan dayıları Salih Ağa'ya izin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Yine başka bir arşiv belgesine göre, vasisi olduğu yetime ailesinden kalan Menufaç kazasındaki tüm emlakı 4 yıl müddetle ve 224 drahmi iltizam bedeliyle iltizama vermek isteyen vasi Ali Bayramaki, yetimin emlakini iltizama vermek ve gereken kira senedini düzenlemek üzere kendisine resmî olarak

⁵³ OBA, ACCEVO007784 001, 6 Eylül 1325.

⁵⁴ OBA, ACIEVO000175, 18 Eylül 1317; Müteveffa Ali bin Faful Ağazaki'nin yetimleri İsmail, Hatice ve Salih için toplanan akraba meclisi, yetimlerin vasisi olan biraderleri Mehmed Faful Ağazaki'nin vefat etmesi nedeniyle yerine Mustafa Faful Ağazaki'yi vasi olarak tayin etmeyi kararlaştırmıştır. OBA, ACCEVO000978, 29 Mart 1320.

⁵⁵ OBA, ACIEVO000170, 25 Haziran 1319; OBA, ACCEVO000037, 13 Haziran 1318; OBA, ACCEVO01009, 14 Kânunuevvel 1324.

⁵⁶ OBA, ACCEVO000819, 25 Eylül 1318.

izin verilmesini Kandiyevkaf Dairesi'nde toplanan akraba meclisinden istemiştir.⁵⁷ Bir başka örnekte ise, yetime annesinden intikal eden malların satılması ve bu parayla yetim için yeni bir emlakın satın alınmasına dair yetimin vasisine izin verildiği tespit edilmiştir. Maloviz kazası Petro Kefalo köyü sakinlerinden Ali Fafolaki'nin eşi Halime'nin yetimi Pembe'nin vasisi olan babası Ali Fafolaki'nin talebi üzerine toplanan akraba meclisinde, yetimin mallarının satılarak yerine yeni emlakın alınması hususunda akraba meclisince karar alınmıştır.⁵⁸

Vasilerin yetimlerin malları ya da hakları aleyhine davranan kişilere dava açma hakları bulunmaktaydı. Ancak vasilere dava açma yetkisinin akraba meclisi tarafından verilmesi gerekiyordu. Müteveffa Edhem Hamidaki'nin yetimleri Mehmed ve Fatma'nın vasisi olan Mehmed Melemenaki yetimlere ait olan emlak hakkında dava açmak üzere kendisine gereken iznin verilmesini akraba meclisinden istemiştir. Resmo Emval-i Eytam Nazırı Cebezade Mehmed Nesimi başkanlığında Resmo İhtiyar Meclisi Dairesi'nde toplanan akraba meclisinde, yetimlerin Amarya kazasına bağlı Paço köyünde sahip oldukları tarlaya, eskiden beri haksız bir şekilde müdahale eden Paço köyü sakinlerinden Hasan Yetimaki'ye dava açılması hususunda vasinin teklifi kabul edilmiştir. Buna ilaveten, Hasan Yetimaki hakkında dava açılması için yetimlerin vasisi Mehmed Melemenaki'ye izin verilmesine karar verilmiştir.⁵⁹

Sonuç Yerine

Bu makale, Girit'te muhtariyet döneminde yetimler ve akraba meclislerine odaklanarak, belirtilen dönemde İslam vakıflarının adadaki ekonomik ve toplumsal hayatın şekillenmesinde ve Müslüman cemaatin değişen koşullara uyum sağlamasında ne kadar etkili olduğunu vurgulamıştır. Adanın kırsal bölgeleriyle kent merkezleri arasında önemli bir etkileşim ağı oluşturan İslam vakıfları, yalnızca adanın toplumsal, ekonomik ve kültürel dokusunun önemli bir parçası olmakla kalmamış, aynı zamanda Girit Müslüman cemaatiyle Osmanlı merkezi arasında bağ kurarak Osmanlı egemenliğinin ve mirasının Girit'teki önemli varlıklarından biri olmuştur.

Bilindiği gibi, 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Akdeniz coğrafyası milliyetçi ve ideolojik çatışmaların yaşandığı değişim ve dönüşümlere tanık oldu. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde, Girit'teki İslam vakıflarının Giritli Müslümanların adada varlıklarını sürdürmesinde, yeni yaşam koşullarının oluşturulması ve yeni kimliklerin kurgulanmasında ve yerel düzeyde mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin yeniden tanımlanmasında önemli işlevler gören dinamik kurumlar olduğu iddia edilebilir. Muhtariyet döneminde, devletin İslam vakıflarına gittikçe artan müdahalesi ve bu vakıfları merkezileştirme girişimleri, Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan yeni siyasi elitin muhtariyet idaresi altında konumlarını güçlendirme ve meşrulaştırma işlevinin bir parçasıdır. İslam vakıflarının sahip oldukları menkul ve gayrimenkul mallar adadaki mülkiyet haklarını, devlet toplum ilişkisini ve aynı zamanda Giritli Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki mücadele ve uzlaşmayı yeniden şekillendirmiştir. Konuya İslam vakıflarının sahip olduğu

⁵⁷ OBA, ACIRVO00138, 7 Kânunusani 1317.

⁵⁸ OBA, ACIEVO00502, 17 Ağustos 1317.

⁵⁹ OBA, ACREVO00152 001, 2 Teşrinisani 1317.

ekonomik, toplumsal ve siyasi işlevler açısından bakıldığında İslam vakıflarının hem Müslüman cemaati hem de Hıristiyan cemaati doğrudan ilgilendirdiğini öne sürmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi (OBA), Girit Arşivleri

Resmî Yayınlar

Girid Ahali-i İslamiyesi Nizamname-yi Hususi, Hanya, 1900.

Kitap ve Makaleler

ADIYEKE, Ayşe Nükhet. *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: TTK Basımevi, 2000.

———. “Yunanistan Sınırları İçinde Bir Azınlık Örgütlenmesi: Cemaat-i İslamiyeler”, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/1.ciltsayi2/c1_s2_nukhet_adiyeke.pdf

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, ADIYEKE, Nuri. *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2006.

———. “Mübadele Sırasında Göç Eden Makedonya ve Selanik Arşivleri”, https://www.academia.edu/1569194/Mubadele_Sirasinda_Goc_Eden_Makedonya_ve_Selanik_Arsivleri

AGMON, Iris. *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, New York: Syracuse University Press, 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Dair Araştırmalar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 1-2 (1962), s. 239-296.

BARNES, John Robert. *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Leiden-E.J.: Brill, 1986.

ÇANLI, Mehmet. “Eytam İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması” içinde Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (der.), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul: Umut Kâğıtçılık, 2003, s. 59-86.

DOUMANI, Beshara (der.). *Family History in the Middle East: Households, Property, and Gender*, Albany: State University of New York Press, 2003.

ENER, Mine. *Managing Egypt’s Poor and the Politics of Benevolence*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

EROĞLU, Haldun. “On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasi Tayini: Antalya Örneği”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Sayı. 50 (2007), s. 285-288.

GÜRAN, Tefvik. *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul: Kitabevi, 2006.

İPŞİRLİ, Mehmet. “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, Sultan II. Mahmud ve Reform Seminerleri, İstanbul, 1990.

KAHRAMAN, Seyit Ali. *Evkafl-ı Hümayun Nezareti*, İstanbul: Kitabevi, 2006.

- KOSTOPOULOU, Elektra. "The Muslim Millet of Autonomous Crete: An Exploration into its Origins and Implications", İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009.
- . "The Art of Being Replaced: The Last of the Cretan Muslims Between the Empire and the Nation-State", içinde Jorgen Nielsen (der.), *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space*, Leiden: Brill, 2012, s. 129-146.
- MAKSUDYAN, Nazan. *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2014.
- NASKALİ, Emine Gürsoy; KOÇ, Aylin (der.). *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul: Umut Kâğıtçılık, 2003.
- OKAY, Cüneyd. *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler, 1850-1900*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- . *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul, Bordo, 2000.
- ÖZBEK, Nadir. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, No. 92 (2002), s. 7-33.
- . "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları, 1839-1918", *Toplum ve Bilim*, Kış (1999/2000), s. 111-132.
- . *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- ÖZCAN, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14 (2006), s. 103-121.
- SINGER, Amy. *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik* (çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- . *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti* (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- ŞAHİN, Haşim; ŞAFAK, Nurdan (der.). *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, İstanbul: Dem Yayınları, 2012.
- ŞENİŞİK, Pınar. *The Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*, London, New York: I.B. Tauris, 2011.
- YAZBAK, Mahmut. "Muslim Orphans and the Shari'a in Ottoman Palestine According to Sijill Records", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 44, Sayı 2 (2001), s. 123-140.